

lica kaynaklardan ve bizzat tanışıp görüş-tüğü Yenikapı Mevlevihânesi şeyhleri Celâleddin ve Abdülbâki dedeler, Eskişehir Dergâhı postnişini Hasan Dede, Edirne postnişini Hasan Dede, Aydınli Şeyh Eşref Dede, Bursa postnişini Mehmed Şemseddin Dede gibi şahsiyetlerden faydalana-rak meydana getirdiği bu eserinde özel-likle Mevlevî kültürü bakımından önemli bilgilere yer vermiştir. Kitapta Mevlânâ, Mevlevîlik tarikatı, Mevlevîliğin yetiştir-diği büyük simalar, Yenikapı Mevlevihâ-nesi, buradaki postnişinlerin hayat hikâ-yeleri anlatılmıştır. Kitabın Latin harfle-riyle sadeleştirilmiş ve kısaltılmış bir bas-kısı da yapılmıştır (*Yenikapı Mevlevihâ-nesi* [nşr. Yavuz Senemoğlu], İstanbul [1989]). 10. *İstanbul ve Boğaziçi: Bi-zans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Âsâr-ı Bâkiyesi* (I-II, İstanbul 1336, 1928). İstanbul'un tarihi, eski eserleri ve şehrin Bizans dönemindeki tarihî topografyası hakkında bilgi veren eser çeşitli fotoğraflarla da süslenmiştir. Bunların bir kısmı daha önce yayımlanan gravür, plan ve ya desenler olmakla beraber aralarında Mehmed Ziyâ'nın Eski Eserler Encümeni üyeliği sırasında çekilmiş, bugün birer belge durumundaki fotoğraflar da yer almaktadır. Hacim bakımından daha ince olan II. cildin harf inkılâbı sebebiyle bas-kısının tamamlanmadığı anlaşılmaktadı-r. Kitabın en ilgi çekici yanı, çoğu orta-dan kalkmış olan Osmanlı dönemi Türk eserlerine dair notlar halinde verilmiş olan bilgilerdir. Mehmed Ziyâ Bey'in oğlu Celâl Ergun, *İstanbul ve Boğaziçi*'nin II. cildini yeni harflerle tekrar yayımlamaya girişmiştir (İstanbul 1937). Bu yeni baskı birçok yanlış ve atlamalarla dizilmiş, dip-notlar da esas metinle karıştırılmıştır. Ko-nuyla ilgili resimler de ihmal edilerek dos-yalardan çıkarılan eski fotoğraflar met-nin içine geliş güzel yerleştirilmiştir. 11. *İstanbul'daki Âsâr-ı Atika Hakkında Muhtasar Mâlûmat* (İstanbul 1338). İs-tanbul Ticaret Mekteb-i Âlîsi'nde veril-miş, bazı cami, kilise ve dikili taşlar hak-kında kısa bilgiler ihtiva eden bir konfe-rans metnidir. 12. *Siyer-i Nebî* (İstan-bul 1340). Müellifin Kadıköy Lisesi ulûm-i dîniyye muallimi iken hazırladığı bir ders kitabıdır.

Mehmed Ziyâ *Tasvîr-i Efkâr*, *İkdam*, *İleri*, *Büyük Mecmua* gibi gazete ve dergilerde birçok makale yazmış, *Nevsâl-i Ma'lûmat*'ın birinci senesi yayımını (İstanbul 1317) hazırlayanlar arasında da yer almıştır. Ayrıca II. Abdülhamid'in iste-ği üzerine bazı arkadaşlarıyla beraber

İbn Battûta Seyahatnâmesi'ni Fransız-ca'dan çevirmişse de bu çeviri yayımlan-mamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Sicill-i Ahvâl Defteri*, nr. 104, s. 40-41; "Mehmed Ziyâ Bey", *Nevsâl-i Millî*, İstanbul 1330, s. 353-355; İbrahim Alâeddin Gövsa, "Mehmed Ziya", *Meşhur Adamlar Ansiklope-disi*, İstanbul 1936, IV, 1601; a.mlf., "Mehmed Ziya", *Türk Meşhurları*, s. 413; Celâl Ergun, "Merhum Babam ve Eseri Hakkında Birkaç Söz", *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1936; a.mlf., "İhtifalci Mehmed Ziya Bey", *Galatasaray*, sy. 3, İstanbul 1947, s. 21-22; M. Orhan Bayrak, *Osmanlı Tarihi Yazarları: Biyografi ve Bibliyografi*, İstanbul 1982, s. 115-116; Niza-mettin Nazif [Tepedelenlioğlu], "İhtifalci Ziya Bey Merhum", *Yeniğün*, sy. 3, İstanbul 1939, s. 4-5; Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "İhtifalci Ziya Bey'in 25nci Ölüm Yıldönümü (27 Mart 1955) Münasebetiyle", *TTOK Belleteni*, sy. 159 (1955), s. 3-5; Semavi Eyice, "Bir İstanbul Tarihçisi: İhtifalci Mehmed Ziya Bey", *İstanbul*, sy. 6, İs-tanbul 1993, s. 121-126; a.mlf., "Mehmed Ziya (İhtifalci)", *DBİst.A*, V, 369-371; Alâeddin Eser, "Bursa'dan Konya'ya Seyahat", *Müteferrika*, sy. 4, İstanbul 1994, s. 161-164; "Mehmed Ziya Bey (İhtifalci)", *TDEA*, VI, 223.

SEMAVİ EYİCE

İHTİKÂR

(الإحتكار)

Karaborsacılık,
istifçilik, vurgunculuk
ve tekellilik anlamında bir terim.

Sözlükte "hakını yemek, kötü davran-mak; kıtlaştırmak, tedavülden çekmek, istiflemek, tekeline almak" anlamların-daki hakr kökünden türeyen ihtikâr, "ti-carete malını pahalılaşması gayesiyle istif-leyip piyasaya arzını geciktirmek" mânâ-sına gelmektedir. Aynı kökten gelen hükr ve hükre kelimeleri de ihtikâr anlamında kullanılmaktadır. İhtikâr yapana muhte-kir (hakir, hakkâr) denir. İhtikâr, salt istif-çilik anlamındaki iddihâr ya da ihtizân ve sırf tekellilik mânâsına gelen inhisâr ke-limelerine nisbetle daha geniş bir içeriğe sahiptir.

Hadislerde sık sık geçen ihtikâr kavra-mına Kur'an'da rastlanmamaktadır. Bu-nunla birlikte haksız yoldan kazanç sağ-lamayı yasaklayan âyetlerle (el-Bakara 2/188; en-Nisâ 4/161; el-A'râf 7/85) dinin ge-nel ahlâkî ilkeleri ihtikâr yasağının da do-laylı atıfları olarak kullanılır. Hukukî nite-liği ve sonuçları hakkında fakihler ve mez-hepler arasında ortaya çıkan görüş ayrılı-ğı, ihtikârın fıkıh terminolojisindeki ta-nımında bazı farklılıklara yol açmıştır. Me-selâ Hanefîler'den Kâsânî ihtikârı, "gıda

maddesinin şehirden veya küçük yerleşim merkezlerinin yakın çevresinden satın alınıp bekletilmesi ve böylece bölge halkına zarar verilmesi" şeklinde, Abdul-lah b. Mahmûd el-Mevsîlî, "temel yiyecek maddelerinin şehrin piyasasından veya onu besleyen bölgelerden satın alınıp pa-halılaştıncaya kadar stoklanması" olarak tarif etmekte, ayırıcı bir vasıf olarak ka-mu zararının esas alınacağını vurgula-maktadır. Şâfiî kaynaklarında ihtikâr, "da-yanıklı temel yiyecek maddelerinin vb.nin piyasasının yükselmeye başladığı bir sırada satın alınıp fiyatlar iyice arttığında sat-mak için istiflenmesi" şeklinde tarif edil-ir. Mâlikîler'den Bâcî ticaret metninin, Hanbelîler'den Buhûti azığın, Takıyyüddin İbn Teymiyye ise kamunun ihtiyaç duydu-ğu temel yiyecek maddelerinin pahalılaş-ması maksadıyla satın alınarak istiflen-mesi şeklinde tanımlamaktadır. Tanım-lar arasında görülen kısmî farklılıklar ihtikârın unsur ve şartları ile bunların ta-nıma dahil edilip edilmemesi konusunda fakihlerin farklı görüşlerde olmasından kaynaklanır. Bu farklılığa yol açan ana hususlar ise malın cinsi, satın alma, niyet, istifçilik, toplumsal ihtiyaç, mal darlığı, kamu zararı, müddet ve mekândır. Fakihlerin ve fıkıh mezheplerinin kısmî farklılıklar içeren yaklaşımları göz önüne alı-narak ihtikâra, "darlığı kamuya zarar ve-recek tüketim mallarının kıtlık yaratmak amacı ya da fiyat artışı beklentisiyle piya-sadan çekilmesi" şeklinde kapsamlı bir tanım getirilebilir.

a) Hükmü. Genelde insanların ihtiyaç-larını sömürerek az emekle kolay kazanç sağlama arzusuna dayanan ihtikâr, özel-likle zorunlu tüketim maddeleri söz ko-nusu olduğunda ihtiyaç sahiplerinin, ne-ticede de toplumun zarar görmesine se-bebiyet vereceği gibi uzun müddet deva-mı halinde sosyal bunalımlara yol açabi-lir. Bu sebeple ihtikârın İslâm'da olduğu gibi önceki dinlerde de yasaklandığı gö-rülmektedir. Meselâ Talmud'da meyve, zeytin ve un gibi temel gıda maddeleri-nin ihtikârı yasaklanırken kimyon, kara biber vb. baharatlarda böyle bir yasakla-maya ihtiyaç duyulmamıştır. Ayrıca nor-mal şartlarda çiftçinin kendi ürününü satmayıp bekletmesi câiz görülürken bu davranış kıtlık zamanları için yasaklan-mıştır. Yokluk dönemlerinde temel gıda maddelerinin Filistin dışına çıkarılması-na da izin verilmemiştir (*The Babylonian Talmud: Baba Bathra*, s. 90^b-91^a).

İhtikârın, dinen çirkin ve kötü bir dav-ranış olarak kabul edilmekle birlikte ha-

ram mı yoksa mekruh mu olduğu İslâm hukukçuları arasında tartışmalıdır. Görüş ayrılığı kısmen ihtikârın tanımından, kısmen de sihat ve mahiyeti üzerinde uzlaşmaya varılamayan nasların zâhiriyle şâriin maksadı arasındaki tercih farkından kaynaklanmaktadır. Mâlikîler, Hanbelîler, Zâhirîler, Zeydîler, İbâzîler ve Şâfiîler'in çoğunluğu ile İmâmîyye'nin meşhur olan görüşüne göre ihtikâr haramdır. Ayrıca büyük günahlardan olduğu da belirtilmekle birlikte (İbn Hacer el-Heytemî, I, 234), bu konuda bir ayırımı gidilerek kıtlık yaratmak için yapılan ihtikârın dinî sorumluluğunun fiyat artışı beklentisiyle yapılabildiği göre daha büyük olduğu da ifade edilir. İhtikârın haram olduğunu söyleyenler, İslâm'da zulmün ve başkalarına haksız şekilde zarar vermenin haram olduğundan hareket ederler. Hac süresinin 25. âyetinde geçen ve azapla cezalandırılacağı haber verilen "İlhâd", bazı müfessirlerce bilhassa Mekke'de yapılan ihtikâr şeklinde tefsir edilmiştir (Fahreddin er-Râzî, XXIII, 25; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, V, 412). İhtikâr haram sayan fakihler, bu delillerin yanı sıra özellikle muhtekiri nefretle anan hadislerle dayanmaktadır. Bu tür hadislerle karaborsacı günahkâr, sapkın, Allah'ın hükmüne isyan eden, Allah'ın zimmetinden uzak -ki bu ifade genelde Kur'an'da müşrikler için kullanılır-, mel'un, cüzzam ve iflâsa müstahak, katil ve cehennemlik, elîm bir azaba duçar, mülhid, soygunculukla elde ettiği bu kazancını sadaka olarak bile verse kabul edilmeyen kimse, fiyatlar yükselince zevklenene, düşünce üzülen kötü bir kul şeklinde tanımlanarak ağır bir dille kınanır (*Müşned*, I, 21; II, 33; V, 27; Müslim, "Müşâkât", 129, 130; İbn Mâce, "Ticârât", 6; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 89; "Büyû", 40, 47; Tirmizî, "Büyû", 40; Hâkim, II, 12; Şevkânî, V, 249).

Hanefîler, delilin zannîliği ve kamu zararından hareketle ihtikârı tahrimen mekruh sayarken bazı İmâmîyye, İsmâîliyye ve Şâfiî hukukçuları mekruh olduğunu söylemektedir. Şâfiîler'den Necîb el-Mutîî, tüketim maddelerinde zarûriyyât ve kemâliyyât ayırımına giderek birinci gruba giren malların istifçiliğinin icmâ ile haram, ikincisine girenlerinkinin ise mekruh olduğu şeklinde bir genellemede bulunduktan sonra bazı özel durumlarda yokluğu insanların ölümüne sebebiyet verebilecek maddelerin -meselâ şiddetli soğuklarda giyecek, savaş esnasında askerî levazımât gibi- ihtikârının da haram sınıfına sokulabileceğini belirtmektedir

(Nevevî, XIII, 46). İmâmîyye'den Şehîd-i Sâni ise ihtikârı arzın talebi karşılması halinde mekruh, aksi takdirde haram taklakki etmektedir.

Yiyeceklerle sınırlı yasak taraftarları, kendi dönemlerine kadarki mûtat zararı göz önüne alırken diğerleri muhtemel her türlü zararı da hesaba katarak çerçeveyi geniş tutmuşlardır. Kamu yararını ferdî çıkarın önüne geçirirken kişileri topluma hizmetten tamamen alıkoyacak aşırılıklara gitmemek için ihtikâr yasağının kapsamı da gerektiği ölçüde tutulmuş, üretim veya arz fazlası malların gelecekteki talepleri karşılamak için ihtiyaten depolanması karaborsacılık kapsamına alınmamıştır. Ayrıca fakihlerin büyük çoğunluğu, bolluk ve ucuzluk anında mal stoklamayı câiz ve hatta müstehap görmüşlerdir. Bunlar, Kur'an'da anlatılan Yûsuf kıssasındaki ihtiyatî stoklama örneğini de (Yûsuf 12/47-49, 55) delil olarak ileri sürerler. İhtikâr niyetiyle yapılan alım işleminin sahih olduğu hususunda Hanbelîler'in dışındaki hukukçuların görüş birliği vardır.

b) İhtikârın Süresi. Mal depolamanın ihtikâr sayılması için asgari bir sürenin gerekip gerekmediği, süre gerekiyorsa bunun uzunluğu konusunda görüş ayrılığı vardır. Süre tahdidi getirmeyen mutlak hadislerle dayanan hukukçuların çoğunluğu, halkın zarar görmesiyle neticelenecek her zaman dilimini yasak kapsamına almaktadır. Kan, serum vb. bazı âcil tıbbî müdahale araçlarının birkaç saatlik ihtikârının bile ölümcül sonuçlar doğurabildiği göz önüne alınırsa bu görüşün günümüz şartlarına daha uygun düştüğü anlaşılar. İhtikârdan söz edebilmek için süreyi gerekli görenler ise bunun uzunluğu üzerinde ihtilâfa düşmüşlerdir. "Kim yiyecek maddelerini kırk gün stoklarsa Allah'tan uzaklaştığı gibi Allah da ondan uzaklaştı. Komşuları açken tok sabahlayanlar Allah'ın zimmetinden uzak olurlar" (*Müşned*, II, 33) meâlindeki hadis ve benzerlerinin zâhirine göre hükmeden Hanefîler'de söz konusu müddeti asgari kırk günle sınırlandırma eğilimi hâkimdir. Bu süre, kişinin Allah katındaki sorumluluğu ve davranışın dinî-ahlâkî hükmü için değil, bir tâcire karaborsacı hükmünün verilip yargılanması için gerekli görülen zaman dilimi olarak anlaşılmalıdır. Hanefî mezhebinde otuz gün görüşü de vardır. Bazı İmâmîler ile İsmâîlîler ise karaborsacılık süresini bolluk zamanı için kırk, pahalılık dönemleri için üç gün olarak belirlemişlerdir. Şehîd-i Sâni, müdde-

te değil insanların ihtiyacına itibar edileceğine dair görüşün daha güçlü olduğunu söylemektedir.

Bazı fakihlerin hadislerdeki kırk gün kaydını benimsemesi, o dönem için zararın tahakkuk edeceği ortalama sürenin bu kadar olabileceği fikrini vermektedir. Bu süre, bir ticaret kervanının Resûlullah döneminde gıda maddesi ithalatında ana merkez olan Şam'a gidiş-dönüş müddetinin kırk gün civarında olmasıyla beraber (İbn Havkal, I, 40) düşünülmelidir. Muhammed Sellâm Medkûr ise kırk sayısının çokluktan kinaye olması ihtimaline dikkat çekmektedir. Ayrıca hadisin başında geçen kırk günlük sınırla sonunda yer alan "komşuları açken tok sabahlamak" ifadesi arasındaki zâhirî tezat da kırk günün, o dönemde karaborsacılığın olumsuz etkisinin gözlenmesi için gerekli mûtat süreyi gösterdiği fikrini güçlendirmektedir.

c) İhtikârı Yasak Olan Mallar. Asr-ı saâdet'te karaborsacılığa en elverişli şeylerin başında sık sık yokluğu ve kıtlığı çekilen temel gıda maddeleri geliyordu. Bundan dolayı Hz. Peygamber, topluma vereceği zararın büyüklüğüne ve önemine binaen mutlak bir şekilde hükme bağladığı ihtikâr yasağını bazan temel gıda maddeleriyle kayıtlamıştır (Ebû Dâvûd, "Menâsik", 89). Hz. Ömer ve Ali'nin de ihtikârı mücadelede gıda maddeleri üzerinde özellikle durduğu anlaşılmaktadır (*el-Muvatta'*, "Büyû", 56).

İhtikârı yasaklayan hadislerden bazılarının mutlak, bazılarının yiyecek maddeleriyle sınırlı olması sebebiyle hukukçular ihtilâfa düşmüşlerdir. Yiyeceklerle sınırlı hadisleri esas alan Hanefîler, Şâfiîler ve bazı İbâzîler, yasağı insan ve hayvanlara mahsus temel dayanıklı yiyeceklerle hasretmişlerdir. Hanefî mezhebinde müftâ bih olan görüş budur. Bu fakihler, ihtikârın doğuracağı kamu zararının ancak bu zorunlu tüketim maddelerinde gözlemlendiği noktasından hareket ederler. Söz konusu hadisler yanında Saîd b. Müseyyeb'in bazı yemleri stokladığına dair rivayetleri de göz önünde bulunduran Hanbelîler, sadece insanların dayanıklı temel yiyeceklerinin istiflenmesini haram olan ihtikâr sınıfına sokmaktadır. Onların gerekçesi ise diğer mallara duyulan ihtiyacın umumî olmaması, yani talebin azlığıdır. Ahmed b. Hanbel'den gelen farklı rivayetlerde, insan yiyeceklerinden başka darlığı kamu zararıyla sonuçlanacak diğer tüketim maddelerinin ihtikârı da haram sayılmıştır. Ticaret serbestisiyle kamu zararının önlenmesi arasındaki hassas dengeyi

korumaya çalışan fakihlerin farklı dönem ve şartlar çerçevesinde birbirinden hayli farklı ölçüler önerdiği görülür. Nitekim Muvaffakuddin İbn Kudâme ve Buhûfî gibi Hanbelîler helva, bal, yağ gibi o günün şartlarında katık sayılan yiyecek türleriyle giyecek, hayvan ve yemleri ihtikâr kapsamı dışında bırakırken Şâfiîler'den Şebrâmellîsî, katık ve meyveleri de dahil ettiği ihtikâr yasağının toplumsal zaruret halinde her türlü emtiayı kapsayacak şekilde genişletilebileceğini söylemektedir. Özellikle darlığının kamu zararına yol açtığı durumlarda et, meyve, üzüm şırası, bal, peynir, kuru üzüm, tereyağı, susam yağı, iç yağı ve zeytinyağı gibi katıklar da ihtiyaç maddelerinden sayılarak yasak kapsamına dahil edilmiş, bunların ihtikârı kıtlık anında haram, diğer zamanlarda mekruh sayılmıştır (Gazzâlî, II, 73; İbnü'l-Uhuvve, s. 122-123).

Mutlak karaborsacılık yasağına ilişkin hadisleri ve muhtemel kamu zararını esas alan Süfyân es-Sevrî, İmam Mâlik, Ebû Yûsuf ve Şevkânî gibi bir grup fakih ise yokluk veya kıtlığı sıkıntı doğuracak her türlü ihtiyaç maddesini bu çerçeveye sokmuştur. Bununla birlikte Süfyân es-Sevrî ve Mâlik'in meyveleri kapsam dışı bıraktığı da kaydedilmiştir (Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, VI, 22-23). Bu fakihler, mutlak yasağın mukayyed nasla takyid edilemeyeceğini, hadislerdeki "taâm" kavramının örnek için zikredildiğini, bundan yiyecek dışındaki maddelerin karaborsacılığının câiz olduğu şeklinde bir anlam çıkarmasının doğru olmayacağını belirtmişlerdir (meselâ bk. Nevevî, XIII, 46; Şevkânî, V, 250). Günümüzde özellikle gıda, sağlık, tekstil, inşaat, ulaşım, taşımacılık, haberleşme ve enerji sektörlerinin ürettiği bazı temel mal ve hizmetlerin karaborsaya zararından geniş halk kitlelerinin büyük zararlar gördüğü göz önüne alınırsa, ihtikâr yasağının kapsamını geniş tutan böyle bir genellemenin toplum yararını koruma ve haksız zararı önleme yönüyle dinin genel amaçlarına daha uygun düştüğü görülür.

d) İhtikârın Yasak Olduğu Mekânlar. İhtikâr yasağına ilişkin hadislerde; gıda maddeleri açısından tamamen dışa bağımlı olduğu için her türlü spekülâtif girişimden en büyük zararı görebilecek Mekke'nin ve halkı ticaret veya üretimle yeterince uğraşamayıp ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çektiği için de Medine'nin özellikle zikredildiği ve buralarda ihtikârın yasaklandığı görülür (Ebû Dâvûd, "Menâsik", 89). Hz. Ömer'in Mekke ve

Medine'deki, Hz. Ali'nin de Kûfe'deki ihtikâr faaliyetlerini titizlikle denetlediği bilinmektedir. Bu tür hadislerin zâhirine göre hüküm veren Ahmed b. Hanbeli yaşı, temel yiyecek maddeleri bakımından dışa tam bağımlı olan Mekke ve Medine ile sınır boylarında askerlerin yaşadığı kaleler gibi yerlerle sınırlamış, temel yiyecekler açısından sıkıntı çekmeyen Bağdat gibi şehirlerle kırsal kesimi yasak kapsamı dışında tutmuştur. Buna karşılık fakihlerin büyük çoğunluğu halkın zarar görmesini esas aldığından herhangi bir mekân kaydı koymaz. Meselâ Ebû Hanîfe ve onu takip eden birçok Hanefî fakihî, karaborsacılık hükmünün verilebilmesi için bir malın araçlar tarafından bizzat ihtiyaç duyulduğu piyasadan kaldırılması ve malların şehirlerin kendi iç piyasalarından veya oraları besleyen ci-var beldelerden satın alınması şartını yeterli görür. Muhtemelen Halife Ömer'in bir ichtihadına dayanan (Abdürrezzâk es-San'ânî, VIII, 207) Hanefî ve Mâlikîler'e göre muhtekirin piyasadan kaldırdığı mal üzerinde bütün şehirli hak sahibidir. Mâlikîler, bu hakkın maliyet fiyatı üzerinden geçerli olduğunu da belirtirler.

e) Mal Depolamasına Ruhsat Verilen Meslek Erbâbı. İhtiyaç maddelerini çok uzak yerlerden tüketicinin ayağına getiren tüccar aslında toplum yararına önemli bir hizmet ifa ederken malını stoklayıp halkın yokluk içinde kıvrınmasına aldırmadan pahalalanmasını bekleyen karaborsacı toplumsal buhrana sebep olmaktadır. Hz. Peygamber'in, "Câlib (şehir uzak yerden mal getiren tâcir) rızıklandırılmış, karaborsacı ise lânetlenmiştir" (İbn Mâce, "Ticârât", 12) anlamındaki sözleri de bu iki davranış arasındaki ahlâkî çelişkiye işaret etmektedir. Ayrıca uzak yerlerden mal getirerek bolluğa ve insanların ihtiyacını karşılamasına vesile olan kimse Allah yolunda cihada çıkan kişiye benzetilmiş ve şehid sevabı almakla müjdelanmıştır (Hâkim, II, 12). Hz. Ömer'in de şehre mal getirip piyasaya arzedenleri takdir ve teşvik ederek kendilerine kolaylık sağladığı, ellerindeki malı piyasaya sürmeyenleri de uyardığı bilinmektedir (*el-Muva'tta*², "Büyü", 56; *Müsned*, I, 21).

İslâm hukukçularının genel eğilimi kendi ürününün piyasaya arzını geciktiren çiftçi ile şehir dışından getirdiği malı ihtiyaç anında pazarlamayıp bekleten tüccarı, gerek yukarıda zikredilen hadis gerekse bunların kamu yararına bir hizmet ifa etmekte olmaları sebebiyle karaborsacı saymama yönündedir. Bununla birlikte

her mezhep içinde karşı görüşte olan ya da ilâve şartlar ileri süren fakihlerin sayısı da az değildir. Meselâ Mâlikîler'den Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, bunların fiyatlarda aşırı artış beklemekte ısrarlı davranmalarını halinde günahkâr olacakları görüşündedir. Bir kısım İmâmîler ve Zeydiyye ise kamu zararına yol açması durumunda çiftçi ve câlibin istifçiliğini de ihtikâr kapsamına sokar. Bazı Şâfiîler câlibin istifçiliğini ihtikâr sayarken çiftçininkini saymamaktadır. Ancak İmam Şâfiî buna halkın zarar görmemesi şartıyla cevaz vermektedir. Hadislerdeki yasağın mutlak olduğundan ve kamu zararını önleme noktasından hareket eden Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî câlib, çiftçi ve aracı ayırımı yapmaksızın hepsinin spekülasyonunu aynı sınıfa sokmaktadır. Ebû Yûsuf, karaborsacı hükmü giymesi için câlibin mal çektiği piyasanın yakın ya da uzak olmasının farketmediğini söylerken ikisi arasında ayırımı giden Şeybânî, nâdiren ziyaret edildiği için bu hükmün dışında tuttuğu uzak pazarlardan yapılan alımların alışkanlık haline gelmesi durumunda mesafenin önemini yitireceğini belirtmektedir. Ancak Ebû Hanîfe'ye göre çiftçinin ürününü piyasaya arz etmeyi geciktirmesi ihtikâr olmaz; câlib ve çiftçi mallarını piyasaya çıkarmama hürriyetine sahiptir. İbn Âbidîn'e göre, halkın ihtiyacına rağmen ürününün arzını geciktiren çiftçi karaborsacı suçu işlemiş sayılmasa bile dindaşlarını sıkıntıya sokacak bir darlık ve fiyat artışı beklentisi içinde bulunması bakımından günahkâr kabul edilir. Bazı Hanefîler ise câlible çiftçinin istifçiliğini karaborsacılık saymamakla birlikte şiddetli ihtiyaç anında bunların stoklarını piyasaya sunmalarının efdal olacağını belirtmektedir. Hanbelîler'den Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Takıyyüddin İbn Teymiyye ve Buhûfî gibi fakihler, câlibin sırf fiyatları arttırarak haksız kazanç sağlamak için yapacağı stokçuluğu mekruh saymışlardır. Mâlikîler'den Hattâb da câlibin malını bekletmesini haram saymakla birlikte toplumsal ihtiyaç halinde satışa sunmasını vâcib görmektedir.

f) İhtikâr Karşı Önlemler. Resûlullah karaborsacılığa karşı çok kararlı davranmış, çeşitli tedbirler almak suretiyle topluma yönelik zararını önlemiştir. Meselâ bir defasında Medine'ye gelen erzağın tamamını satın alan Hakîm b. Hizâm'a ihtikâr yapmaması uyarısında bulunmuş, yine Medine'de tek bir sahâbînin elindekiler hariç bütün erzağın tükendiği bir sırada ilgili şahsa stoklarını piyasaya çık-

rıp dilediği gibi satmasını ve karaborsacılıktan kaçınmasını emretmiştir. Ayrıca ihtikâra yönelik bazı satıcıların ellerindeki stokları satışa sunmalarını buyurmuş, ancak narh koymaktan kaçınarak fiyatlarını mevcut arz-talep dengesine göre belirlemelerine izin vermiştir (Hür el-Âmilî, XII, 316-317). Hz. Peygamber'in karaborsacılık karşısındaki bu tutumu piyasa denetimleri için hisbe teşkilâtının nüvesini de oluşturmuştur. Halife Ömer, Osman ve Ali'nin de karaborsacılığa izin vermedikleri ve bu hususta ya bizzat veya hisbe teşkilâtı vasıtasıyla sıkı önlemler aldıkları bilinmektedir.

Resûlullah ve onun yolundan giden Hulefâ-yi Râşidîn'in serbest rekabeti engelleyip piyasa fiyatlarının sunî olarak artışına sebebiyet veren, yani ihtikâra zemin hazırlayan muameleleri de yasakladıkları bilinmektedir. Meselâ şehirli tüccarın, pazara dışarıdan mal getiren câlib ya da üreticileri karşılayarak piyasa fiyatlarını öğrenmelerine fırsat bırakmadan ellerindekileri ucuza kapatıp daha sonra yüksek fiyatlarla satmasının (telakkî'r-rukban) önlenmesi bu tedbirlerden biridir. Telakkî'r-rukban, satıcıların piyasalarla ilgili bilgiye serbestçe ulaşabilmesi ilkesini zedelemekte ve alıcı tekellerine yol açmaktadır. Bir başka önlem de şehirlinin köylü adına satışının yasaklanmasıdır. Bu tür bir muamelede üreticiyle tüketici arasına giren aracı (simsar) ürünün piyasaya arzını geciktirerek sunî fiyat artışlarına yol açmaktadır. Herhangi bir malın teslim alınmadan satışı da yasaklanmıştır. Çünkü hiçbir ilâve masraf yüklenmediği için satın aldığı malı kabzetmeksizin satıcının depolarında bekletebilme imkânına sahip olan aracı da fiyatlar yükselinceye kadar karaborsacılık yapmaya yönelebilir.

Bu hususta alınan diğer bir önlem de devlet imkânlarıyla iç piyasada arz artışı sağlanmasıdır. Resûl-i Ekrem'in, darlık zamanlarında aralarında Hz. Ebû Bekir'in de bulunduğu bazı tüccarları ithalat için civar bölgelere gönderdiği bilinmektedir. Hz. Ömer de şiddetli kıtlık sebebiyle aşırı derecede yükselen fiyatları Suriye, Filistin ve Mısır eyaletlerinden Medine'ye mal sevkıyatı yapılmasını sağlayarak düşürmeyi başarmıştır. Ayrıca uzun dönemde kullanılmak üzere Câr Limanı'ndaki silolarda ihtiyatî stoklar da oluşturmuştur. Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh döneminde baş gösteren ve karaborsacılar tarafından tırmandırılan şiddetli bir darlık sebebiyle ayaklanma çıkınca karaborsacıların elebaşları cezalandırılmış, fiyatla-

ra narh konmuş, devlet adamlarına ait dükkânlardaki hububatın piyasaya arzı sağlanmıştı (İbn Miskeveyh, I, 73-75). Muhtemelen son örnekten hareketle Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de herhangi bir malın piyasadan çekilmesi halinde halifenin kamu yararı adına devlet ambarlarındaki stokları rayicinin altındaki fiyatlarla arz ederek karaborsacılığın önüne geçmesini salık vermektedir.

Devletin, darlığa düşmeye başlayan yerleşim merkezlerindeki temel tüketim mallarının yerel piyasanın dışına çıkarılmasını yasaklaması da bir başka tedbirdir (Ebû Yûsuf'un bu yöndeki bir fetvası için bk. *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, III, 214). Kaynaklarda devletin yanında halkın da ihtikârla mücadelede etkin olduğuna, muhtekirleri Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn'e şikâyet ettiğine, yasağı icrada yetersiz kalan halifelere sert uyarılarda bulunduğu dair örneklerle rastlanmaktadır.

g) **Yaptırımlar.** Naslara dayalı belirli bir cezası bulunmayan ihtikâr fiiline suçun ağırlığı, tekerrürü ve işleniş biçimi de dikkate alınarak ta'zir ve siyâset-i şer'iyye çerçevesinde bazı cezalar takdir edilir. Sünnî ve Şîî hukukçuların hemen hepsi, gerektiğinde yetkililerin muhtekiri stoklarını normal piyasa fiyatlarından satmaya icbar edebileceği hususunda fikir birliği içindedir. Ancak Ebû Hanîfe ihtikârı yapılan malların cebren sattırılamayacağı görüşündedir. Çünkü icbar hacre benzer; halbuki hür, akıllı ve ergen bir kimse böyle bir gerekçeyle hacredilemez. Bununla birlikte onun kamu zararının giderilmesine yönelik hacri câiz gördüğü de bildirilmektedir. Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ise gerektiğinde kişinin malî tasarruflarının kısıtlanabileceği yönündeki görüşten hareketle satış icbarına cevaz vermişlerdir. Bu satış piyasa fiyatından veya gabn-i yesîrle olabilir. İmam Şâfiî de Ebû Hanîfe'ninkine benzer bir görüşü savunmaktadır. Buna karşılık bazı Şâfiîler, bir yıllık ihtiyacından fazla mala sahip olan kişinin kıtlık durumunda bu fazlayı satmaya zorlanacağını ifade eder, hatta yokluğun şiddetlenmesi halinde ihtiyaç fazlası şartını da aramazlar. İmam Mâlik'ten de bu hususta biri müsbet diğeri menfi olmak üzere iki farklı görüş rivayet edilmektedir. Takıyyüddin İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye, karaborsa malların normal piyasa fiyatından (ecr-i misl) satılması gerektiği görüşündedir. Bazı hisbe eserlerinde yer alan, muhtesibin karaborsacıla-

rı mallarını piyasaya sürmeye icbarla sorumlu veya rayiç bedelden bizzat dağıtmaya yetkili olduğu şeklindeki görüşler de bu anlamdadır (İbnü'l-Uhuvve, s. 121).

Muhtekirin satış emrine direnmesi halinde hukukçuların üzerinde durduğu yaptırımlar şöyle sıralanabilir: Hz. Ali, Mısır valiliğine tayin ettiği Eşter'e verdiği tâlimatta karaborsacılığa yeltenenleri -aşırıya kaçmayacak şekilde- ibret-i âlem için cezalandırmasını emretmiştir (Şerîf er-Radî, s. 438). Ahvaz Kadısı Rifâa'ya gönderdiği yazılı emirde karaborsacılığı yasaklaması, kuralı çiğneyeni darbetmek ve stokladığı malları satışa çıkarmak suretiyle cezalandırması istenmektedir (Muhammed Mehdî Şemseddin, s. 190). Hanefîler, Mâlikîler, Zeydîler ve İsmâîlîler ile bir kısım Şâfiîler'e göre karaborsacılık yapmamaları hususunda yetkililerce nasihat ve uyarılarda bulunulmasına rağmen bunu alışkanlık haline getirenler kamu zararının izâlesi için darp, teşhir ve hapisle cezalandırılabilirler. Bu görüşe katılan Kâsânî'ye göre ise mallarını satmaya zorlanamazlar.

Hanefîler ve Hanbelîler ile Mâlikî mezhebinde tercih edilen görüşe göre halk için hayatî tehlike söz konusu olduğunda karaborsacılığı yapılan mallar müsadere edilebilir. Bir grup fakih ise önce karaborsacıya malını rayiç bedelle ya da gabn-i yesîrle satmasının emredilmesi, bunu yerine getirmesse müsadereye gidilmesi görüşündedir. Muhtekirin müsadere edilen malları maliyetine veya normal piyasa fiyatından satılarak ana parası kendisine verilir. Bu malların bedelsiz olarak halka dağıtılabileceği de ileri sürülmüştür. Ancak darlığın bitmesinden sonra imkân bulanlar paylarına düşen miktarı sahibine iade ederler; çünkü ızdırar başkasının hakkını ortadan kaldırmaz. Zeydîler, muhtekirin mallarının onun adına satışa çıkarılamayacağını savunmaktadır.

Fakihlerin büyük çoğunluğu normal şartlarda narh uygulamasına karşı olmakla birlikte kamu zararının önlenmesi düşüncesiyle narhî câiz gören fakihlerin sayısı da hayli fazladır. Narh uygulaması bir yönüyle ihtikâra yönelik bir yaptırım olarak düşünülebilir. Ayrıca bazı hukukçular, normal fiyatlardan satış yapmamakta direnen muhtekirlerin piyasadan ihraç edilerek satış yapmasına izin verilmemesi gerektiği görüşündedir (meselâ bk. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, VI, 23). Bu arada İbn Hazm gibi gereği halinde muhtekirin mallarının itlâf edilebileceğini savunan,

delil olarak da Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde ihtikârı yapılan erzakı yarakar imha ettiğini gösteren fakihler de vardır (İbn Hazm, IX, 65; Gazzâlî, II, 73; İbnü'l-Uhuve, s. 122). Hz. Ali'nin bu davranışı karaborsacılıkla mücadelede etkin bir yöntem gibi görünse de İmam Mâlik müslümanların mal varlığının israfı olarak değerlendirdiğinden itlâfa karşı çıkmakta, bunun yerine söz konusu metân ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasını önermektedir.

İslâm hukukçularının çoğunluğu, ihtikâr kavramıyla genellikle araçların yaptığı yerel spekülasyonu kastetmiş, şiddetli darlık esnasında buna câlib ve üreticilerinkini de eklemiştir. Halbuki günümüzde satıcı ve üretici tekelleri (monopol veya oligopol) yanında alıcı tekelleri de (monopson veya oligopson) gözlenmektedir. Tekelcilik ve ihtikâr kavramları özdeş değilse bile mal ve hizmet arzının tek tarafı olarak belirlenebilmesi, kamu zararına yol açılabilmesi ve fiyatların belli bir seviyede ayarlanabilmesi açısından benzeşmektedir. Nitekim belirli bir mal ya da hizmetin toplam üretim düzeyinin önemli kısmını tek firma ya da ortak davranan birkaç firmanın denetlediği durumlarda tekel ortaya çıkmaktadır. İkamesiz bir mal ya da hizmet üreticisinin piyasayı tek başına denetlemesi anlamına gelen tekel, bu avantajı kötüye kullanarak fiyatlarını en yüksek kıtârı ya da en büyük piyasa payını elde edecek şekilde kendi çıkarları doğrultusunda belirleyebilmektedir. Tek bir alıcı da aynı güce sahiptir. Günümüzdeki tekeller, genellikle girdi olarak yarı mâmul mal alan veya mâmul mal satan sanayiciler tarafından oluşturulmaktadır. Takyyüddin İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi bazı âlimler, "ihtikâr" başlığı altında olmasa da onunla bağlantılı bir şekilde alıcı ve satıcı tekellerine atıfta bulunmakta ve halkın temel ihtiyaçlarını karşılayan sektörlerdeki iş gücü arzının fâhiş ücret artışı sağlamak amacıyla kısılması halinde bu meslek gruplarının normal piyasa fiyatından çalışmaya zorlanacağını ifade etmektedirler. Yine bu âlimler, muhtemelen loncalara atfen bazı esnaf birliklerinin, alım satım imtiyazına sahip oldukları yiyecek ve diğer metân tekelcilik yaparak diledikleri fiyatlarla alıp satmalarını zulüm, bağy ve fesad telakki etmekte ve hukukçuların bunlara normal piyasa fiyatları üzerinden narh konması gerektiği hususunda uzlaştıklarını söylemektedir (bk. *el-Hisbe*, s. 22-26, 42; *et-Turuku'l-hükmiyye*, s. 245-247).

Bu birliklerin temel amacı alım satım fiyatlarına ortak sabit bir sınır koymak ve mensupları için belli alım satım kotaları belirlemek suretiyle toplam pazarı paylaşmaktır. Günümüzde, rakip mallar üreten şirketlerin oluşturduğu yatay üretici birlikleri şeklinde tezahür eden karteller de aynı şeyi ulusal ve uluslararası boyutlarda yapmaktadırlar.

Karaborsacılar veya tekellerin, yol açtıkları sunî darlık sonucunda ortaya çıkan fiyat artışları neticesinde sağladıkları ilâve kazanca ekonomi terminolojisinde kâr değil "rant benzeri" veya "yarı rant" denilmektedir. Bu kişiler, arzını istedikleri gibi kontrol edebildikleri ticaret mallarına yönelik talebin mevcut esneksizliğinden faydalanarak geçici sunî bir arz-talep dengesizliği yaratıp fiyatları arttırarak emeksiz kazanç elde etmektedirler. Bunun sonucunda ya karaborsa fiyatlarında yeni bir arz-talep dengesi oluşacak ya da arz arttırılarak fiyatların düşmesi sağlanacaktır. Talebi dengeleyecek arz artışı mümkün olsa bile zaman alacağından bir müddet için birinci ihtimal geçerliliğini koruyacaktır.

Tekellere sırf yapısal özellikleri bakımından karşı çıkılmaz. Çünkü getirisinin düşüklüğü veya büyük yatırımlar gerektirmesi sebebiyle özel sektör tarafından cazip bulunmayan bazı alanlarda üretim yapan kamu iktisadî teşekkülleri de yapıları bakımından genellikle birer tekel olmakla birlikte kamu yararına hizmet için kurulmuştur. Buna karşılık İslâm'ın, piyasa dengeleriyle oynanıp ürünlere aşırı yüksek ya da düşük fiyatlar biçilerek haksız rekabet ortamı yaratılması, daha doğrusu rekabetin yok edilmesi suretiyle haksız kazanç sağlanması ve tüketicilere zulmedilmesine karşı olduğu da açıktır. Tekeller çoğunlukla bu olumsuz tavır sergileme eğilimi gösterdikleri için yapıları itibarıyla olmasa da işlevleri bakımından gayri meşrû konuma düşebilmektedir. Dolayısıyla "sedd-i zerîa", "Def-i mefse-det celb-i menâfi'den evlâdır"; "Zarar ve zarara zararlar mukabele yoktur" gibi temel ilkelerden hareketle tekelciliğin engellenmesi söz konusu olabilir. Tekellerin bu işlevsel olumsuzluklarına karşılık bunların yer almadığı ve mutlak rekabet ortamının hüküm sürdüğü serbest piyasa ekonomisinin de olumsuz yanları bulunmaktadır. Bunların başında "rekabetin rekabeti öldüreceği" gerçeği gelir ki sonuçta yine tekeller ortaya çıkacak, bu durumlar da denetlenmediği takdirde piyasadaki dengeler altüst olacaktır. Asrı

saâdet'teki uygulamalardan anlaşıldığı üzere aslanan, piyasanın tabii işleyişini bozacak olumsuz müdahalelerde bulunmaktır. İnsan unsurunun yetişkinliğine, dinî ve ahlâkî duyarlılığa önem verilmesi de bu işleyiş kolaylaştırıcaktır. Bazı güçlerin piyasaya sunî müdahalede bulunmak suretiyle bu tabii düzeni bozması halinde piyasanın işleyişini izleyen devletin, bu gibi durumlarda ortaya çıkacak olumsuz etkileri gidermek için bir dizi karşı müdahalede bulunması kaçınılmaz olur. İslâm toplumlarının tarihî tecrübesinde bu iş-arka planda yer alan bir dizi dinî ve ahlâkî tedbire ilâve olarak- genellikle hisbe müessesesi aracılığıyla yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

- el-Muvaṭṭaʾ*, "Büyü", 56; *Müsned*, I, 21, 61, 70, 140, 141, 149; II, 33; V, 27; Müslim, "Müsâkât", 129, 130; İbn Mâce, "Ticârât", 6, 12; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 89, "Büyü", 40, 47; Tirmizî, "Büyü", 40; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-Azamî), Beyrut 1403/1983, VIII, 206-207; Sahnûn, *el-Müdevvene*, IV, 291; İbn Havkal, *Şâretü'l-arz*, I, 40; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 12; Şerif er-Râdî, *Nehcû'l-belâğa* (nşr. Subhî es-Sâlih), Kum 1387, s. 438; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümm*, I, 73-75; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, IX, 64-65; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *en-Nihâye fî müccerredü'l-fıkḥ ve'l-fetâvâ*, Beyrut 1400/1980, s. 374-375; Bâcî, *el-Müntekâ*, Kahire 1332, V, 15-17; Gazzâlî, *İhyâ* (Beyrut), II, 72-73; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *ʿÂriẓatü'l-aḥveẓi*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-Arabî), VI, 22-23; Kâsânî, *Bedâ'îʿ*, V, 129; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, XXIII, 25; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 282-283; Nevevî, *el-Mecmûʿ*, XIII, 44-49; Muhakkık el-Hilîlî, *el-Muḥtaşarü'n-nafiʿ fî fıkḥi'l-İlmâmiyye*, Beyrut 1405/1985, s. 144; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-taʿlîli'l-Muḥtâr* (nşr. Mahmûd Ebû Dakika), İstanbul 1987, s. 160-162; Takyyüddin İbn Teymiyye, *el-Hisbe fî'l-İslâm ev vazîfetü'l-hükûmeti'l-İslâmiyye*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye), s. 21-26, 35, 39-40, 42, 53; İbnü'l-Uhuve, *Meʿâlimü'l-kurbe fî aḥkâmî'l-hisbe* (nşr. M. Mahmûd Şa'bân - Siddîk Ahmed İsâ), Kahire 1976, s. 121-123; İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku'l-hükmiyye* (nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî), Beyrut 1372/1953, s. 243, 245-247, 262; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurʾânî'l-ʿazîm* (nşr. Sâmî b. Muhammed es-Selâme), Riyad 1418/1997, V, 412; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *el-İnşâf fî maʾrifeti'r-râciḥ mine'l-hilâf* (nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî), Beyrut 1406/1986, IV, 338-339; Şehîd-i Sâni, *er-Ravzatü'l-behiyye*, Beyrut, ts. (Dârü't-taʾârufi'l-matbûât), III, 171, 229-230; İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcîʿ ʿan iktirâfi'l-kebâir*, Beyrut 1408/1988, I, 234; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muḥtâc*, Beyrut 1404/1984, III, 472-473; Buhûtî, *Keşşafü'l-kınâʿ*, III, 187-188; Hür el-Âmilî, *Vesâ'ilü's-Şifâ* (nşr. Muhammed er-Râzî), Beyrut 1412/1991, XII, 312-322; *el-Fetâvâ'l-Hindiyîye*, III, 213-214; İbn Usfûr el-Bahrânî, *el-Ḥadâ'iku'n-nâzıra* (nşr. Muhammed Taki el-İrevânî), Beyrut 1405/1985, XVIII, 58-66; Seyyâgî, *er-Ravzu'n-naḍîr şerḥu Mecmûʿi'l-fıkḥi'l-kebîr*, Beyrut, ts. (Dârü'l-cîl), III, 306-308; Şevkânî, *Neylû'l-evṭâr*, V,

249-251; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, 255-256; Ettafeyyîş, *Şerhu Kitâbi'n-Nîl ve şifâ'i'l-'alil*, Beyrut 1392/1972, VIII, 166, 174-182; *The Babylonian Talmud: Baba Bathra* (ed. Rabbi Epstein), London 1935, s. 90^b-91^a; Celâl Yenîçeri, *İslâm İktisadının Esasları*, İstanbul 1980, s. 284-315; Muhammed Mehdi Şemseddin, *el-İhtikâr fi'ş-şer'atî'l-İslâmiyye: Bahş fikhî mu-kâren*, Beyrut 1410/1990; Cengiz Kallek, *Asrı Saâdet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi*, İstanbul 1997, s. 146-157; Muhammed Sellâm Medkûr, "el-İhtikâr ve mevkîfû't-teşrîfî'l-İslâmî minh: Bahş mu-kâren fi'l-me-zâhib", *Mecelletü'l-kânûn ve'l-iktisâd*, XXXVI, Kahire 1966, s. 465-511; Kahtân ed-Dûrî, "el-İhtikâr ve âşâruhû fi'l-fikhî'l-İslâmî", *el-Hadâretü'l-İslâmiyye*, IV, Amman 1407/1987, s. 81-212; Mâcid Ebû Ru-hayye, "el-İhtikâr ve dirâse fikhîyye mu-kârene", *Mecelletü's-şer'at ve'd-dirâsâtî'l-İslâmiyye*, sy. 12, Küveyt 1409/1988, s. 187-218; "el-İhtikâr", *Mu.Fî*, III, 193-199; "el-İhtikâr", *Mu.F*, II, 90-94.

CENGİZ KALLEK

İHTİLÂF

(الإختلاف)

Bir meselede

ayrı ayrı görüşlerin ortaya çıkması
anlamında terim.

Sözlükte "geride kalmak ve biri diğeri-nin yerine geçmek" anlamındaki *hâlf* kö-künden türeyen *ih-tilâf*, masdar ve isim olarak "bir şeyin diğer bir şeyin peşinden gelmesi, gidip gelmek, ayrı görüşe sahip olmak, çekişmek, karşı gelmek, eşit ol-mamak, görüş ayrılığı, anlaşmazlık" gibi mânalara gelir. Bütün bu anlamlarda çe-şitli fiil kalıpları ve türevleriyle Kur'an'da birçok yerde geçen kelime hadislerde de aynı anlamlarda kullanılmıştır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "ih-telefe" md.). Terim olarak ih-tilâf, "söz veya davranışta birinin tuttuğu yoldan başka bir yol tutmak" demektir. Bedreddin el-Aynî ihtilâfı "her kişinin ken-di başına bir görüşe sahip olması" şeklin-de tanımlar. İhtilâf ve hilâf terimleri ba-zan benzer veya eş anlamlı olarak kullanı-lırsa da aralarındaki ince fark genellikle ko-runmaya çalışılmıştır. İhtilâfın daha çok "farklı bir görüşe sahip olma, farklı gö-rüşlerden birini benimseme" anlamı ta-şımasına mukabil hilâfın diğer görüşlere karşı bir tavır alışı ifade ettiği söylene-bilir. Buna göre ihtilâf maksat aynı olmak-la birlikte yöntemin farklı olmasını, hilâf ise her ikisinin de ayrı olmasını ifade eder. Bir diğer tanıma göre de delile dayanma-yan aykırı görüşe hilâf, delile dayanana ise ihtilâf denmiştir (bk. HİLÂF).

İslâmî literatürde ihtilâf terimi altında pek çok konuya temas edilmiştir. İnsan-ların doğuştan getirdiği tabii farklılıklar,

ilmî ve felsefî görüş ayrılıkları, siyasî mu-halefet ve anlaşmazlıklar, "ihtilâfû'l-ha-dîs" terkinde olduğu gibi delillerin kar-şıtlığı bu konulardan bazılarıdır. Litera-türde kesbî ve gayri kesbî (tabii) olmak üzere iki farklı ihtilâf kavramından da söz edilir. Bunlara "görüşler ihtilâfı" ve "cins-ler ihtilâfı" adını veren Ebû Hilâl el-Askerî ve İbn Akil, görüşler ihtilâfını "iki hasım-dan birinin görüşünün diğerinkinin ak-sine olması", cinsler ihtilâfını da "iki şey-den birinin diğerinin yerini tutmasının imkânsızlığı" şeklinde tanımlarlar (*el-Fu-rûk fi'l-luğa*, s. 150; *el-Vâzih*, I, 109).

Yaratılıştan olması bakımından "tabii ihtilâf" diye de adlandırılabilen olan cinsler ihtilâfı varlıkların zatlarına ilişkin farklılıklardır. Bu tür ihtilâfın dünya ve âhiret nizamının esasını teşkil ettiğini be-lirten bazı âlimlere göre, "Ümmetimin ih-tilâfı rahmettir" hadisi (belli bir senedi bu-lunmayan bu söz için bk. Aclûnî, I, 64-66), ümmetin fertlerini ilimler ve sanatlar konusunda farklı eğilimlere sahip olma-larını ifade eder (Seyyid Şerîf el-Cür-cânî, I, 25-26; Şâtûbî, *el-İ'tisâm*, II, 164-165). Kes-bî ihtilâfla fertler ve gruplar arasındaki görüş ayrılıkları kastedilir. Her taraf diğ-e-rinin görüşünü yanlış kabul etmekle bir-likte görüş ayrılığı ancak asgari müşte-rekleri bulunan taraflar arasında söz ko-nusu edilebilir ve bu asgari müşterek da-ima ayrılığa düşülen noktalardan bir üst kategoridir. Fikhî mezheplerin kendi içle-rindeki görüş ayrılıkları da bu kapsamda değerlendirilmelidir.

Kur'an'da ve hadislerde ihtilâf kelime-si mutlak olarak zikredildiğinde olumsuz anlamda kullanılmış, daima birlik olmak, tefrika ve ihtilâftan kaçınmak emredil-miştir. Birçok âyetle sözü edilen ihtilâf dinî inançlarla ilgili olup insanın dünya ve âhirette mutlu ya da bedbaht olması bu gibi konularda benimsediği görüşlere ve aldığı tavırlara bağlanmış, bu tür ihtilâfl-lara düşen insanlar arasında hüküm ver-meleri için peygamberlerin gönderildiği ifade edilmiştir (el-Bakara 2/213). Peygam-berlerin açıklamalarından sonra hâlâ ih-tilâflarını sürdürenler ise birçok âyetle ku-nanmış (meselâ bk. Âl-i İmrân 3/19, 105; el-Câsiye 45/17) ve nihaî hükmün âhiret-te bizzat Allah tarafından verileceği belir-tilmiştir (Âl-i İmrân 3/55; el-Mâide 5/48; el-En'âm 6/164).

İslâm düşüncesinde dinî konulardaki ihtilâfın meşruiyeti inanç konuları (usû-lü'd-dîn) ve fikhî hükümler (furu'ü'd-dîn) ol-mak üzere temelde iki farklı alan göz önü-ne alınarak değerlendirilmiş, inanç konu-

larında taraflardan sadece birinin haklı, diğerlerinin hatalı olduğu ifade edilmekle birlikte genellikle iki ayrı kategori ortaya konmuştur. Yaratıcının varlığı ve birliği konusunda ileri sürülen aykırı düşünce-lerin kişiyi İslâm dışına çıkaracağı husu-sunda İslâm düşünürleri arasında ittifak varken Allah'ın sıfatları ve iradesi, kazâ ve kader gibi konulardaki aykırı yaklaşımlar bid'at olarak değerlendirilmiştir. İs-lâm düşüncesinde genel eğilim ehl-i kıb-leye mensup insanları tekfir etmemek yö-nünde olmakla birlikte bu tür konulardaki aykırı tavırları da İslâm dışına çıkarmada ye-terli görenler olmuştur (bk. EHL-i BİD'AT; EHL-i EHVÂ; EHL-i KIBLE).

Fıkıh ilminde ihtilâf icmâ ve ittifakın mukabili bir kavram olarak kullanılmak-ta, Kur'an ve Sünnet'in temel ilkelerinde birleşen ilim adamlarının, "müctehedün fih" denilen icthada açık konularda muh-telif sebeplerle ayrı kanaatler benimse-mesini ifade etmektedir. İhtilâfın sonuç-ları usûl-i fıkıhta çeşitli açılardan ele alın-mış olup bu çerçevede aynı konuda farklı sonuçlara ulaşan müctehidlerden yalnız birinin mi hepsinin mi isabet etmiş sayı-lacağı, isabet etmeyenlerin günahkâr olup olmadığı (bk. İCTİHAD), mukallidin iste-diği icthadı benimsemesinin yahut mez-heplerin ruhsatlarını araştırıp uygulama-sının cevazı ve yanlış icthada uymaktan kaçınmak için ihtiyaten herkesin birleş-tiği şeyleri yapmanın müstehaplığı (mü-râât-ı hilâf) gibi konular anılabilir.

İslâm tarihinde ortaya çıkan ilk ihtilâfın Sakife günû halife seçiminde yaşanan, bazı uygulamaları sebebiyle Hz. Osman'ın hilâfetinin son günlerinde ortaya çıkan, Resûl-i Ekrem'in vefat edip etmediği ve ardından nereye defnedileceği konusun-da veya Hz. Peygamber'in ölüm döşeğin-de iken tavsiyelerini yazdırmak üzere kâ-ğıt kalem istemesi ve Hz. Ömer'in hasta-lığın etkisiyle bu istekte bulunduğunu söylemesi üzerine yaşanan ihtilâf oldu-ğuna dair çeşitli görüşler ileri sürülmüşse de bu ilk ihtilâf tartışmasının bütün İs-lâm toplumunu ilgilendiren ayrılıklar et-rafında yapıldığı anlaşılmaktadır. Şahıs-lar arasındaki fikhî ihtilâfların ise başlan-gıçtan beri hep var olageldiği bilinmek-tedir. Ashap Resûlullah döneminde bile icthadî hükümlerde ihtilâf eder, ancak Hz. Peygamber'e müracaatla ihtilâflarını hallederlerdi. Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra bir ara bulucu kalmadığı için artık herkes kendi görüşünde devam etmiştir. Sahâbe, farklı icthadları tenkit etmekle birlikte muhaliflerine karşı geniş bir ta-